

Makale Gönderilme Tarihi / Article Submission Date: 26-08-2019

Makale Kabul Tarihi / Article Acceptance Date: 03-09-2019

Araştırma Makalesi / Research Article

**INTERNATIONAL JOURNAL OF VOLGA - URAL AND
TURKESTAN STUDIES (IJVUTS), VOLUME 1, ISSUE 2, P. 208 -
240.**

**ULUSLARARASI İDİL - URAL VE TÜRKİSTAN
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ (IJVUTS), CİLT 1, SAYI 2, S. 208 -
240.**

Eski Türk Runik Harfli Metinlerdeki Askerî ve Siyasî Terimler ile Unvan Niteleyicilerin Kazak Türkçesindeki İzleri¹

Saffet YILMAZ²

Özet

Çağdaş Türk lehçelerinin tarihi bakımdan araştırılmasında en temel kaynaklardan birisi Runik harfli metinlerdir. Türk tarihinin ilk yazılı kaynaklarından olan yazıtlar, Türklere ait askerî ve siyasî gelişiminin geçmişine ışık tutmaktadır. Eski Türk Runik harfli yazıtlar, Türk siyasî ve askerî tarihi açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu araştırmada, 8-10. yy. arasında tarihlenen eski Türk runik harfli metinlerde yer alan askerî ve siyasî terimler ile unvan niteleyicilerinin Kazak Türkçesindeki varlığı izah edilmeye çalışılmıştır. Makalede eski Türkçe runik harfli metinlerde yer alan askerî ve siyasî terimler ile unvan niteleyicilerin nasıl ortaya çıktığı, hangi amaç doğrultusunda kullanıldığı ve bu tarihî süreç içerisinde Kazak Türkçesinde geçirdiği ses ve anlam olaylarını ortaya koymak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelime: Askerî terimler, Siyasî terimler, Runik metinler, Kazak Türkçesi.

Traces of the Military and Political Terminology And the Appellations used in Old Turkic Runic Texts in Kazakh Turkic

Abstract

One of the most important sources in the historical research of contemporary Turkic dialects is Runic texts. Inscriptions, one of the first written sources of Turkic history, shed light on the history of the military and political development of the Turks. Old Turkic Runic inscriptions are of great importance for Turkic political and military history. This study examines the existence of the military and political terms and the title qualifiers in Kazakh Turkic in the texts of the old Turkic runic letters between VIII-X centuries. In this article, it is aimed to reveal how the military and political terms and the title qualifiers appear in the texts of the old Turkic runic letters, the purpose they are used for, and their sounds and meanings in Kazakh Turkic in this historical process.

Keywords: Military terms, Political terms, Runic texts, Kazakh Turkic.

¹ Bu makale Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlanan "Türk Runik Harfli Metinlerde Siyasi Terimler" başlıklı yayımlanmamış yüksek lisans tezinden geliştirilerek hazırlanmıştır.

² Türklük Bilimi Uzmanı, saffetalp@gmail.com.

Giriş

Eski Türk Runik harfli yazıtlar, Çuvaş ve Yakut Türkçesi dışında bütün Türk lehçelerinin dayandırıldığı en eski dil abideleridir. Çeşitli Türk halkları ve boy birlikleri bir arada Oğuz, Uygur, Kırgız, Kıpçak ve başkaları Runik abidelerinin dilini ortak yazı dili olarak kullanmışlardır. Runik harfli yazıtlara baktığımız zaman *Kıpçak* sözcüğü ilk kez 759-760 yılları arasında II. Uygur Kağanı olan *Tengride Bolmuş İl İtmiş Bilge Kağan* adına dikilmiş olan *Şine-Usu Yazıtı*'nda şu şekilde geçmektedir: *Türk Kıpçak elig yıl olurmuş*³. Bu ifade 682-745 yılları arasında hüküm sürmüş olan II. Türk Kağanlığı dönemini işaret etmektedir (Ercilasun, 2016: 355). Kıpçak Türkleri boylar halinde varlıklarını günümüze kadar devam ettirmiştir.

Kazak Türkçesi; Karakalpak ve Nogay Türkçesi ile birlikte Türk lehçelerinin Batı Hun kolunun Kıpçak-Nogay alt grubunda yer almaktadır (Baskakov, 2006: 151-158). Öte yandan bu lehçe, *Kıpçak* grubu içerisinde konuşurları bakımından çok geniş coğrafyaya yayılmış olmaları göz önünde bulundurularak *Kuzey-Batı Türk lehçeleri* grubu içerisinde değerlendirilmektedir (Doğan, 2015: 13). Bu lehçenin yazı dili günümüzde Kazakistan'daki Kuzeybatı ağzı temel alınarak oluşturmuştur (Doğan, 2007: 165).

1. Amaç - Yöntem

Araştırmada, söz konusu Eski Türk Runik harfli metinlerde yer alan askerî ve siyasî terimler ile unvan niteleyicilerin Kuzey-Batı Türk lehçeleri grubunda bulunan Kazak Türkçesindeki *ses* ve *anlam olayları* bakımından irdelenerek izleri sürülmüştür. Araştırma sürecinde eski Türk Runik metinlerde geçen devlet yönetimi ile ilgili terimler; *askerî terimler*, *siyasî terimler* ve *unvan niteleyiciler* olmak üzere üç sınıfa ayrılmış ve alfabetik olarak sıralanmıştır. Terimler *köken*, *ses*, *yapı* ve *anlam olayları* bakımından değerlendirilmiş olup Kazak Türkçesindeki varlıkları gözler önüne serilmektedir. Araştırma art zamanlı bir incelemeye tabi tutulmuştur. Yeri geldikçe elde edilen veriler ışığında askerî ve siyasî terimler ile unvan niteleyicilerin Kazak Türkçesindeki yerini belirlemek açısından yorumlara yer verilmiştir.

2. Araştırmanın Sınırları

Bu araştırma *Eski Türk Runik metinleri*'ndeki askerî ve siyasî terimler ile unvan niteleyicilerle sınırlı olup günümüz Kazak Türkçesindeki varlıklarına yer verilmiştir. Eski Türk Runik metinleri; *II. Köktürk* ve *Ötüken Uygur Kağanlığı* dönemi ve tarihlendirmesi netleştirilemeyen

³ Türk Kıpçak elli yıl yönetmiş (oturmuş).

Yenisay yazıtları bu araştırmanın sınırları içerisindedir. Bunun yanında Türkistan, Moğolistan ve Altay bölgesinde irili ufaklı birçok Runik harfli metnin incelenmesi de bu araştırmaya dâhildir.

3. Kazak Türkçesindeki Ses Olayları

Eski Türkçedeki kelimelerin izlerini sürebilmek için Eski Türkçeden Kazak Türkçesine ses değişmelerinin belirlenmesi, çalışmanın anlaşılabilmesinde büyük önem arz etmektedir. Dolayısıyla bu bölümde Eski Türk Runik harfli metinlerden yola çıkarak Kazak Türkçesindeki bazı ünsüz değişmelerine yer verilecektir. Burada çağdaş Kazak yazı dili temel alınmıştır. Ancak gerektiğinde Doğu Türkistan'daki Kazak ağızlarına da göndermeler yapılacaktır.

a) ET /ç/ > KT /ş/

iç > iş, aç- > aş-.

b) ET /ş/ > KT /s/

baş > bas, kişi > kişi.

c) ET /y-/ > KT /j-/

yüz > jüz, yaz > jaz, yaz- > jaz-.

d) ET /-ğ-/ , /-ğ/ > KT /-w-/ , /-w/

tug > tuw, sag > saw.

e) ET /-ğ-, -g-/ , /-ğ-, -g/ > KT /Ø/

sarıg > sarı, ulug > ulı.

f) ET /-AgX/ > KT /Aw/

yagı > jaw, küdegü > küyew.

4. İnceleme

I. Askeri Terimler

alp “cesur, kahraman, zor”

Alp sözcüğü “kahraman, cesaretli, cesur, büyük, zor ve mükemmel” anlamlarına gelmektedir. (ESTY I, 1974: 139). Gabain, *alp* sözcüğünün anlamını “cesur, kahraman, müşkül ve enerjik” olarak ifade etmektedir (Gabain, 1988: 260). Aydın, *alp* sözcüğünün özgün anlamını “alp,

kahraman ve yiğit” diğer anlamını ise “güç ve zor” olarak ifade etmektedir (Aydın, 2012: 151). Şirin, *alp* sözcüğü için “zor, çetin; yiğit, kahraman; babayiğit” olduğunu ifade etmiştir. Türk dili tarihinde anlamı değişmeden günümüze kadar geldiğini leksikolojik kullanımının daralarak özel olarak adlaştığını söylemiştir (Şirin, 2015: 101).

Kazak Türkçesinde *alip* sözcüğü “yiğit, kahraman (KTTTS, 2003: 43) büyük, kocaman ve belli bir konuda uzmanlık sahibi kişi veya bilge kişi” anlamlarına gelmektedir (KTTTSa, 2008: 44). Kazak Türkçesinde de diğer Kıpçak lehçelerinde olduğu gibi kelime sonunda çift ünsüzlerin arasına çok defa bir ünlü türetilir. Dolayısıyla *alp* > *alip* olmuştur.

alpagut ~ alpagu “kahramanlar” (alp+agu+t)

Clauson, *alpagut* sözcüğü için *alp* ‘savaşçı’ adına önce eylem türeten {-a} ekinin getirilmesiyle *alpa-* eylem gövdesine eylemden ad bildiren adlar türetmede kullanılan +*gut* ekiyle türemiş bir sözcük olduğunu söylemiştir. Araştırmacıların birçoğunun *alpagut* sözcüğünü *alban* ‘kişi başına verilen vergi’ ile yanlış bir biçimde ilişkilendirilmiştir. Moğolcaya *alpagut* biçiminde geçmiş olup daha sonra Kuzeydoğu Türk lehçeleri bu sözcüğü Moğolcadan tekrar ödünçlenmiştir (Clauson, 1972: 128). Erdal *alpagut* sözcüğünü *alp* “kahraman, savaşçı” +*agu+t* şeklinde yapmıştır. Sonda bulunan {+t} ekini çokluk eki olduğunu söylemiştir (Erdal, 1991: 81). Aydın, sözcüğün anlamını “kahramanlar” olarak ifade etmiştir (Aydın, 2012: 152). Kâşgarlı Mahmud *DLT*’de *alpagut* sözcüğünün anlamını “cesur savaşçı” ve “kahraman” olarak ifade etmiştir (Ercilasun, Akkoyunlu; 2015: 74).

Kazak Türkçesinde *alpavit* sözcüğü “çok büyük yiğit, kahraman ve büyük toprak sahibi” anlamında kullanılmaktadır (KTS, 1984: 15).

atlıg “süvari, atlı birlik” (at+lıg)

Clauson, *atlıg* sözcüğünü “süvari” ve “atlı birlik” olarak anlamlandırmıştır (Clauson, 1972: 55). Kâşgarlı Mahmud *DLT*’de *atlıg* sözcüğünün anlamını “atlı” olarak vermiştir: *atlıg er* “atlı asker” ifade eder (Ercilasun, Akkoyunlu; 2015: 48). Tekin bu sözcüğün kökünü *at* olarak almakta ve “sahip olan” anlamında sıfatlar türeten {+lɨg} ekinden türediğini söylemektedir (Tekin, 2016: 82).

Kazak Türkçesinde *attı* sözcüğü “atı olan, atı güzel kullanan kimse” anlamlarına gelmektedir (KETS II, 2011: 129). Kazak Türkçesinde ünsüz uyumu konusunda /l/ ile başlayan eklerde bu ses ünlülerden sonra /l/, ötümlü ünlülerden sonra /d/ ve ötümsüz ünlülerden sonra /t/ şeklinde kullanılır. Öte yandan diğer Kıpçak lehçelerinde olduğu gibi bu lehçede de iki ve çok heceli

kelimelerin sonundaki /g/ ünsüzü düşme eğilimi gösterir. Bu iki özellikten dolayı *at+lığ > attı* olur.

baş “lider”

Clauson, *baş* sözcüğünün ilk anlamının anatomik olarak “kafa” demek olan sözcük, daha ilk dönemlerden itibaren askeri bir anlama gelen “ordunun başı veya ordunun lideri” anlamlarında kullanıldığını söylemiştir (Clauson, 1972: 375-76). Kâşgarlı Mahmud *DLT*’de *baş* sözcüğü için “insan başı; genel olarak baş (hayvan, bitki, eşya ve dağ)” anlamlarına geldiğini vermiştir (Ercilasun, Akkoyunlu; 2015: 576). Şirin ise *baş* sözcüğünün “bir kavim, boy, topluluk veya ordunun lideri” anlamına geldiğini vermiştir (Şirin, 2016: 358). *Baş* sözcüğünün özgün anlamının “kafa” olması ve giderek anlam değişimine uğraması “ordunun başı veya ordunun lideri” anlamlarını kazanması metaforlaştığını göstermektedir.

Baş kelimesi Kazak Türkçesinde *bas* şeklinde ve “başkan ve idareci” anlamında kullanılmaktadır (Şuataman, 2008: 344). Siyasi anlamının dışında insan veya canlı içinde baş kullanılır. Bununla birlikte hayvan sayısı için; bir bas, iki bas - bir koyun, iki koyun gibi (KTTS a, 2008:110).

baş; başlıg “lider” (< baş+lığ)

Aydın *başlıg* sözcüğünün ilk anlamı “mağrur” olmasına karşın ikinci anlamı “lider” olarak verilmiştir (Aydın, 2012: 155). Tekin bu sözcüğün kökünü *baş* olarak almakta ve “sahip olan” anlamında sıfatlar türeten {+IIg} ekinden türediğini söylemektedir (Tekin, 2016: 82). *Başlıg* sözcüğünün özgün anlamı ‘mağrur’ olmasına karşın sözcük zamanla ‘lider’ anlamını kazanarak metaforlaşmıştır.

Kazak Türkçesinde *bastık* sözcüğü “öncü, bir araya getiren, lider ve komutan” anlamlarında kullanılmaktadır (KETS II, 2011: 75). Kazak Türkçesinin yer aldığı Kıpçak grubunun temel özelliklerinden olan çok heceli kelimelerin sonundaki /-g/ seslerinin düşmesi dikkate alındığında kelimenin *başlıg > bastık* biçiminde kullanılmasının bu lehçe için bir arkaizm olduğu söylenebilir. Eğer bu söyleyiş Çağatay Türkçesinin etkiyle varlığı koruyan bir biçim değilse, normalde kelimenin daha önce geçen *atlıg > attı* örneğinde olduğu gibi *bastık > bastı* olması beklenirdi.

baş; on başı “onbaşı” (<on baş+ı)

Şirin, *on başı* sözcüğünün anlamını “on kişilik askerî birliğin başı” olarak ifade etmektedir (Şirin, 2016: 359).

Kazak Türkçesinde *onbası veya onbasılık* sözcüğü “on askerın başı” anlamındadır (KETS XI, 2011: 682).

baş; yüz başı “yüz kişiden oluşan askerî birliğin başı” (<yüz baş+ı)

Şirin, *yüz başı* sözcüğünün anlamının “yüz kişilik askerî birliğin başı” olduğunu ifade etmiştir (Şirin, 2016: 359). Aydın ise sözcüğün anlamını “yüzbaşı” olarak ifade etmiştir (Aydın, 2011: 53).

Kazak Türkçesinde *jüzbası* (< *yüz baş+ı*) veya *jüzbaşşı* (< *yüz baş+çı*) sözcüğü “her yüz askerın başında duran komutan” anlamına gelmektedir (KETS VII, 2011: 604).

bıña başı “bin başı”

Şirin, *bıña başı* sözcüğünün anlamını “bin askerden oluşan askerî birliğin başı” olarak vermektedir (Şirin, 2016: 358).

Kazak Türkçesinde *mingbası* (< *ming baş+ı*) veya *mingbegi* (*esk.*) (< *ming beg+i*) kelimesi “ordudaki bin askerın başındaki komutan” anlamına gelmektedir. Yerbolus, ordunun başına geçince askeri birlikleri sistemli bir şekilde onbaş, yüzbaş ve binbaş olarak belirledi (KETS XI, 2011: 412).

çerig “asker”

Clauson, *çerig* sözcüğünün anlamını “savaş sırasına göre hazırlanmış birlikler” olarak vermiştir (Clauson, 1972: 428). Kâşgarlı Mahmud *DLT*'de *çerig* sözcüğü için “savaş düzenindeki saf, sıra, savaşta iki taraftan biri; savaş” anlamlarına geldiği ifade etmektedir (Ercilasun, Akkoyunlu; 2015: 619). Şirin ise *çerig* sözcüğünün anlamı “asker” olarak vermektedir (Şirin, 2016: 416).

Kazak Türkçesinde bu kelime iki biçimde yaşamaktadır. İlki *şeruw* “silahlı ağır asker, yürüyüş taburu” anlamlarına gelmektedir (KETS XV, 2011: 344). İkincisi Çağatay edebî dilinin etkisiyle Kazak Türkçesinin ses değişimleri dikkate alındığında arkaik denebilecek *şerik* sözcüğü “kahraman, asker ve savaşçı” kelimesidir (KETS XV, 2011: 346).

er “asker”

Clauson, *er* sözcüğünün anlamını “adam, erkek ve koca” olarak vermiştir (Clauson, 1972: 129). Kâşgarlı Mahmud *DLT*'de *er* sözcüğünün anlamını “adam” olarak ifade eder

(Ercilasun, Akkoyunlu; 2015: 640). Şirin, *er* sözcüğünün anlamını “asker” olarak ifade etmektedir (Şirin, 2016: 417).

Kazak Türkçesinde *er* sözcüğü “kahraman, cesur, yiğit ve sorumluk alabilen kişi” anlamlarına gelmektedir (KETS V, 2011: 328-330). Bunun yanında *erkek* ve *oğlan* anlamları da bulunmaktadır (KTTS a, 2008: 229).

er; eren “askerler” (<er+en)

Eren sözcüğü “erkek, kahraman, asılzade, genç adam, tüccar ve koca” anlamlarına gelmektedir (ESTY, 1974: 291). Gabain, *eren* sözcüğünün anlamını “er, erkek ve yiğit” olarak ifade eder. *Er* ad köküne {+An} addan ad türeten sadakat ifadesi ve kuvvetlendirme (nadiren; yahut eski çokluk) ek şeklinde izah etmektedir (Gabain, 1988: 44). Clauson, *eren* sözcüğünün *er*’in çokluk hali olduğunu söylemiştir (Clauson, 1972: 192). Kâşgarlı Mahmud *DLT*’de *eren* sözcüğü ise *er* ‘adam’ ad kökünün çoğul hali olup “adamlar; kahramanlar ve yiğitler” anlamlarına gelmektedir (Ercilasun, Akkoyunlu; 2015: 642).

Kazak Türkçesinde *eren* sözcüğü “ön sırada savaşan asker” anlamlarına gelmektedir (KETS-V, 2011: 340).

tugçı “sancaktar, bayrak taşıyıcı, kağanlık davulunu çalan kişi” (<tug+çı)

Eski Türkçede *tuğ* sözcüğü iki farklı anlama gelmekteydi; bunlardan ilki sancak, bir diğeri ise davul anlamına gelmektedir. *Tugçı* sözcüğünün kökeni *tug* ‘at kuyruğu bağlanmış, ucuna altın yıldızlı top geçirilmiş mızrak ve davul’ ad köküdür. Tekin, {+çI} ekini meslek mensubu ya da bir işi sürekli yapan anlamında addan ad türeten ek olarak vermiştir (Tekin, 2016: 80). Şirin, *tugçı* sözcüğünün “kağanlık davulunu çalan görevli, köşçü; sancak taşıyıcısı ve bayraktar” anlamlarında söylemektedir (Şirin, 2016: 380). Eski Türklerde *tuğculuğun* ve *boruculuğun* üst düzeyde görevler olduğuna, bu görevleri (belki başka yüksek unvanlılarla birlikte) *çor* unvanın taşıyanların icra etmekteydi (Şirin, 2010: 63). Eski Türklerde savaş zamanı *Tabarı*’nin naklettiğine göre, savaş işareti olarak, en yaşlı ve mertebeli Türk beylerinden üçü ata biner ve *tug*’a vururlardı (Esin, 1978: 105). *Tuğlar* eski Türklerde kutsal sayılan *Yak* adındaki (Tibet öküzü olarak da bilinen) hayvanın kuyruğundan yapılırken daha sonra at kuyruğundan yapılmaya başlanmıştır (OTDTS III, 1993: 522). Kâşgarlı Mahmud *DLT*’de *tūg* sözcüğünü “sancak, hükümdarın önünde vurulan kös ve davul” anlamına geldiğini söylemiştir. Bundan *tokuz tūglug xan* denir; *dokuz tuğu* olan hükümdar ve hakan” demektir. “Vilayet ve rütbe artsa bile dokuzdan fazla olamayacağını söylemiştir; çünkü *dokuz tuğ* ile kendilerini uğurlu kabul ederler. Hükümdarın bu *dokuz tuğu*, uğurlu saydıkları için turunç

renginde ipekli ve ipekten yapıldığını” eklemiştir (Ercilasun, Akkoyunlu; 2015: 400). Altay halklarında *dokuz tuğ* kağanlık sembolü olarak kullanılmakla birlikte *dokuz tuğa* kutsallık atfedilmiştir.

Kazak Türkçesinde *tuw* kelimesi “sancak ve bayrak” anlamına gelmektedir (KETS XV, 2011: 384). *Tuwşi* ise “1) askeri sancağı tutan kişi, 2) savaş habercisi” olarak varlığını sürdürmektedir (KETS XIV, 2011: 413).

uruş “savaş, savaşçı” (<ur-u-ş)

Gabain, *uruş* sözcüğünün kökünü *ur-* ‘vurmak’ eylem kökünden almıştır. Eylemden ad yapan {-ş} ekinin gelmesiyle oluştuğunu söylemiştir (Gabain, 1988: 55). Kâşgarlı Mahmud *DLT*’de *uruş-ūruş* sözcüğünü “dövüş ve savaş” anlamlarına geldiğini söylemiştir (Ercilasun, Akkoyunlu; 2015: 29). Şirin, *uruş* sözcüğünün özgün anlamının “savaş” olduğu ancak “bir unvan” olarak kullanıldığını da ifade eder (Şirin, 2016: 374).

Kazak Türkçesinde *urıs* “savaş, harp, muharebe ve kavga” anlamlarında yaşamaktadır (KTTTS, 2003: 587).

yagı “düşman”

Clauson, *yagı* sözcüğünü “düşman; düşmanca” anlamına geldiğini söylemiştir (Clauson, 1972: 898). *Yagı* sözcüğü “düşman, yabancı ve hasım” anlamlarına gelmektedir (ESTY IV, 1975: 56). Kâşgarlı Mahmud *DLT*’de *yagı* sözcüğünü “düşman” anlamına geldiğini söylemiştir (Ercilasun, Akkoyunlu; 2015: 357).

Kazak Türkçesinde *jaw* sözcüğü “istilacı, düşman ve hasım” anlamlarına gelmektedir (KTTTS, 2003: 168).

yagı; yagıçı “savaşçı” (yagı+çı)

Clauson, *yagıçı* sözcüğünü “düşmana karşı duran kişi; kavgacı veya benzeri” olduğunu söylemiştir (Clauson, 1972: 899). Aydın, *yagıçı* sözünün anlamını “savaşçı” olarak vermektedir (Aydın, 2012: 187). Sözcüğün kökü *yagı* ‘savaş’ olarak almaktayız. Tekin, {+çI} ekini meslek mensubu ya da bir işi sürekli yapan anlamında addan ad türeten ek olarak vermiştir (Tekin, 2016: 80).

Kelime Kazak Türkçesinde *jawşı* şeklinde ve “savaştan haber getiren kişi, düşmandan öğ almak için giden kişi ve elçi” anlamında yaşamaktadır (KETS VI, 2011: 216). Eski Türkçedeki *yagı* kelimesi bunun dışında *jawjandı* “cesur, kahraman ve savaşçı” kelimesinde de yaşamaktadır (KTTTS, 2003: 168).

yolagçı “öncü birlik” (<yol-ug+çı)

Aydın, *yolagçı* sözcüğünü “öncü birlik” olarak anlamlandırmaktadır (Aydın, 2012: 190). Kâşgarlı Mahmud *DLT*’de *yorigçı* sözcüğün Oğuzca “kayınlar (hısımlar) arasında mektupla gidip gelen elçi” anlamına geldiğini söylemiştir (Ercilasun, Akkoyunlu; 2015: 372). Sözcüğün *yol-* ‘yol’ eylem köküne sırasıyla eylemle ad türeten {Xg} ekinin üzerine addan ad türeten meslek grubu adlar türeten {+çı} ekinin gelmesiyle oluşur.

Kazak Türkçesinde *jolawşı* “yolcu” anlamında varlığını sürdürmektedir (KTTTS, 2003: 180).

II. Siyasî Terimler

II. I. Sözcük Hâlindeki Siyasî Terimler

beg “boy lideri, asılzade, prens, memur”

Clauson, *beg* sözcüğünün anlamının “bir kabilenin veya klanın başkanı veya başı” olduğunu söylemiştir. Bazı fonetik değişikliklere (b- / p-; -e-/ -é-; -g / -y) ve sosyal yapıdaki değişikliklere paralel olarak anlam değişimleriyle birlikte günümüze kadar gelmiştir. Kıpçaklarda *Beg* ya da *Bi* sözcüğü “Prens” anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 322-323). *Bey* sözcüğü “lider, asılzade, efendi, müdür, prens, zengin, başlık ve nüfuzlu” anlamlarına gelmektedir. Fonetik olarak *beg* sözcüğü beg>bey, biğ>biy veya beğ>biğ; biy>bi:>bi şeklindedir. Bu sözcüklerin en eski şekilleri beg, bek (<beg) ve beğ olarak görülmektedir (ESTY, 1974: 97-99). Kafesoğlu *beg* unvanını görevlerini izah ederken; “boyun başındaki ve boydaki iç dayanışmayı muhafaza etmek, hak ve adaleti düzenlemek ve gerektiğinde silahla boyun menfaatlerini korumak ile vazifeli *bey* (bäg, beğ, bî) bulunduğunu” söylemiştir (Kafesoğlu, 2014: 221). Donuk’a göre *beg* unvanını “eski Türk devlet teşkilâtında *beg*, boyların başında bulunan reislerin aldıkları bir unvanlar” olduğunu söylemiştir (Donuk, 1988: 6). Kâşgarlı Mahmud *DLT*’de bu sözcüğün anlamını “emir” ve “koca” olarak vermiştir (Ercilasun, Akkoyunlu; 2015: 411).

Eski Türkçedeki *beg* kelimesi günümüz lehçelerinde *beg* yanında *bek* ve *biy* biçimlerinde de görülmektedir. Kazak Türkçesinde de kelimenin hem *bek* hem de *biy* biçimleri bulunmaktadır.

Kelimenin *bek* biçimi için sözlükte “eski Türk devletlerinde devletin başındaki ve halk başındaki otoritesi yüksek bir unvan, yönetici kesimin vekili, askeri unvan ve sert” açıklaması bulunmaktadır (KETS III, 2011: 221). Kazak Türkçesindeki *biy* biçiminin ise sözlükte ilk anlamı “yargıç ve mahkeme”; ikinci anlamı “danışman, vezir, elçi ve ara bulucu” olarak verilmiştir. “Ablay Han döneminde devletin parçalanmaması ve ilerlemesi için çalışan ve

Çongar ordularına karşı savaşan ordunun başındaki *Kazbek Biy* (vezir)'dir" (KETS III, 2011: 333).

beg; begeç “küçük bey” (<beg+eç)

Clauson, *begeç* sözcüğünün ilk anlamını “küçük bey” olarak vermektedir. Zamanla değişikliklere uğradığını ve “kadının kocası” gibi anlamlara geldiğini vermiştir (Clauson, 1972: 325). Kâşgarlı Mahmud *DLT*'de *begeç* sözcüğünü izah ederken, kelimenin yumuşak /k/ ile (g ile) söylenirse “küçük bey” anlamında kullanıldığını ifade eder. “Beg”in küçültme şeklidir; küçüğe gösterilen sevgi için kullanılmaktadır (Ercilasun, Akkoyunlu; 2015: 153). Şirin, *begeç* sözcüğünün anlamının “askerî yetkileri *begden* daha az olan bey” olduğunu söylemiştir (Şirin, 2016: 362). Tekin ise *beg* ad köküne {+(X)ç} addan ad türeten ekin gelmesiyle oluştuğunu göstermiştir (Tekin, 2016: 79).

Söz konusu kelime, Kazak Türkçesinde *bikeş* “evlenmemiş kıza verilen sıfat, saygınlığını ve kibarlığını göstermek için hitap etme ve yıldız” şeklinde kullanılmaktadır (KETS III, 2011: 345). Sözlükte “1. Beyin esk. (beyin) kızına böyle hitap edilir. Beyin eşine ve kızına verilen addır.” notları düşülmüştür (KTTS, 2014: 114).

bod “boy, kavim”

Doerfer, sözcüğün anlamının “kabile” olarak verse bile Türk sosyal yapısında *boy* sözcüğü, Araplardaki “kabile”den farklılıkları olduğunu söylemiştir. Yine de *bod* sözcüğüne yakın anlama gelen “oymak” (aslı aymak) teriminin de Moğolca olduğunu söylemiştir (Doerfer I, 1965-1975: 182-186). *Bod* sözcüğü “kabile, millet, güç birlik ve bir kabilenin insanları” anlamlarına gelmektedir (ESTY II, 1974: 177). Clauson, *bod* sözcüğü “boy, bir adamın büyüklüğü” anlamlarına; fakat en erken dönemden itibaren de açıkça ‘bir klan’ anlamına gelir. *Bod*'un altında yatan anlam belki de bir soyun büyüklüğü olarak “soy” olarak verilebilir (Clauson, 1972: 296). Kafesoğlu ise *bod-boy kelimesinin* “kabile” anlamına geldiğini söylemiştir. “Ailelerin veya urugların birleşmesiyle boylar ve boyların oluştuğunu yapıya; siyâsî mahiyette birlik” adı olduğunu söylemiştir (Kafesoğlu, 2014: 219-221). Kâşgarlı Mahmud *DLT*'de *boy* sözcüğü için Oğuzcada “cemaat (insanlar), kavim, kabile ve aşiret” olduğunu ifade etmiştir (Ercilasun, Akkoyunlu; 2015: 596).

Kazak Türkçesinde *boy* sözcüğü anlamı “devlete ve aileye ait olan toprak parçası” olarak verilmiştir (KETS III, 2011: 415).

buyruk “üst düzey memur” (<buyur-u-k)

Clauson, *buyruk* sözcüğünü “buyur-” kökünden gelmekte olup “emir almış” anlamına geldiğini söylemiştir (Clauson, 1972: 387). Donuk, *buyruk* sözcüğü için “hükümet üyesi yani bakan” anlamına geldiğini ve “tâbi toplulukların idarî-askerî işlerinin tanzimi için merkezce tayin edilen yüksek bir memur” anlamına geldiğini vermiştir (Donuk, 1988: 12). Kâşgarlı Mahmud *DLT*'de *buyruk* sözcüğünü “devlet büyüklerini derecelerine göre hakanın yanında oturtan adamın adı” olarak ifade eder ve diğer bir anlamı için de da “aslı *buyruk*'tur; anlamı ‘emir’dir (emr); çünkü o, onlara bu iş için emir vermiştir” ifadesini kullanır (Ercilasun, Akkoyunlu; 2015: 162). Şirin ise “askerî veya sivil görevleri yerine getirmekle yükümlü, *kagan* emri altında çalışan memur” anlamlarına geldiği ifade etmektedir (Şirin, 2016: 362). Tekin, buyur- eylem köküne {-(U)k} eylem sonucu adlar türeten ek olduğunu belirtmektedir (Tekin, 2016: 88).

Sözlükte *buyruk* kelimesi “devlet yöneticileri tarafından alt tabakadaki memurlara verilen resmi emir, devletin yayınladığı resmi haber ve Eski Türklerde hükümetin başındaki yöneticilerin özel olarak verdiği gizli emirleri uygulayan kişi” olarak açıklanmaktadır (KETS III, 2011: 657-658).

çor

Clauson, *çor* sözcüğünü “*kagan*’dan daha az ve bir *beg*’den daha fazlası, belki de küçük bir konfederasyonun başkanı” olarak tanımlamıştır (Clauson, 1972: 427). Donuk, “Eski Türk devlet teşkilatında bir unvan olduğu Orhun kitabelerinde çeşitli yerlerde geçtiğini” söylemiştir (Donuk, 1988: 13). Şirin, *çor* sözcüğü için “*kagandan* aşağı, *begden* yukarı derece bir unvan” olarak anlamı olduğunu ifade eder (Şirin, 2016: 363). *Teginlerin* üstlendikleri göreve göre aldıkları yüksek bir makam adı olarak da düşünülebilir.

Kazak Türkçesinde doğrudan *çor* veya *şor* kelimesi bulunmaz; ancak kelimeyle ilgili olabilecek “aristokratlar, yönetici kesimdeki *beklere* verilen unvan ve danışman” anlamında kullanılan *şora* bulunmaktadır (KETS XV, 2011: 402-3).

el “birleşik devlet”

Clauson, *el* sözcüğü için “asıl anlamı politik birlik; örgütlenmiş ve yönetilen birim” olarak ifade etmektedir (Clauson, 1972: 121). Kâşgarlı Mahmud *DLT*'de *il* sözcüğü “eyalet; beyin yönetimindeki bölge” anlamının yanı sıra “barış; iki hakan arasındaki barış” anlamına gelmektedir (Ercilasun, Akkoyunlu; 2015: 23). Ergin, *el* sözcüğünün anlamını “memleket,

ülke, vatan, devlet düzeni” olarak ifade etmiştir (Ergin, 1970: 98). Buran, *el* terimi için “müstakil topluluk, halk, devlet ve imparatorluk” olduğunu söylemiştir (Buran, 2015: 149).

Kazak Türkçesinde *el* sözcüğü “halk, yurt, toplum ve memleket” anlamında varlığını sürdürmektedir (KETS V, 2011:205).

ellig “devletli; boy, bodun” (<el+lig)

Clauson, *ellig* sözcüğünü başlangıçta “devlet sahibi olmak” anlamına geldiği daha sonra kısa bir süre içinde bu sözcüğü “kral” anlamına geldiğini söylemiştir (Clauson, 1972: 141). Gabain, *ellig* sözcüğü için “hükümdar” olarak anlamını vermiştir (Gabain, 1988: 44). Yıldırım, *ilig* (*ilek*) sözcüğünün “Juan Juan’lar tarafından kullanıldığını ve kaynaklarda iki yerde geçmekte olduğunu” söylemiştir (Yıldırım, 2015: 84). Kök Türkler tâbi oldukları Juan-Juan’lara kazandıkları zafer sonucunda I. Kök Türk Kağanlığını kurdular: ‘Büyük *YabguT’u-wu*’nun Bumın kagan, *I-li k’o-han* (İlig kağan ‘illi, devletli kağan’) unvanını almıştır (Golden, 2006: 133). Kök Türk Kağanlarının bu unvanı benimsemesi devletli ve bağımsız oldukları göstermektedir.

Kelime, Kazak Türkçesindeki ses değişimleri sonucunda *ellig* > *eldi* şeklinde ve “halkı olan, devlet sahibi ve toprak” anlamlarında yaşamaktadır (KETS V, 2011:225).

elçi “elçi” (<el+çi)

Clauson, *elçi* sözcüğü modern anlamda “büyükelçi; yabancı ülkelerdeki hükümetin temsilcisi” olduğu fakat ilk yazılı metinlerde örneğinin olmadığını ifade eder. Eski Uygur Sivil sözleşmelerinde özel ad olarak geçmekte olduğu söylemiştir (Clauson, 1972: 129). Fakat sözcük Yenisey yazıtlarında tanıklanmıştır. Şirin, *elçi* sözcüğünün anlamını “Diplomatik elçi” olarak ifade eder (Şirin, 2016: 381) Tekin, *elçi* sözcüğünün *el* ‘devlet’ ad köküne {+ÇI} addan ad türeten meslek mensubu ya da işi sürekli yapan anlamında ekle türediğini söylemiştir (Tekin, 2016: 80).

Elçi kelimesi Kazak Türkçesinde *elşi* şeklinde ve “diplomat, bir ülkenin başka bir ülkeye gönderdiği vekil” anlamlarında halen kullanılmaktadır (KETS V, 2011: 247).

erkin “batı Kök Türklerin Sağ kanadını oluşturan her bir boyun lideri” (<erk+in)

Şirin *erkin* sözcüğü için “On Okların batı kanadını oluşturan Nu-shih-pi-lerin her bir okunun başındaki yönetici” olduğunu söylemiştir (Şirin, 2016: 364). Kafesoğlu, *On-Okklar* için “büyük ihtimal ‘Tarduş’ diye de adlandırılan Töles grup olduğunu, Altaylardan Seyhun (Sır-derya) yakınlarına kadar uzanan geniş bölgede görüldüğünü ve Çu ırmağı- Isık göle göre, 5’i doğuda

To-lu (sol kanad), 5'i batıda Nu-şi-pi (sağ kanad) adı ile 10 kabileden kurulu olup "Batı Kök Türkleri" diye de anıldığını" söylemiştir (Kafesoğlu, 2014: 94). *Erkin* sözcüğünün kökünü *erk* 'güç ve kuvvet' ad kökü olarak alırız. Tekin, {+An} eki için addan ad türeten bir ek olduğunu söylemiştir (Tekin, 2016: 79). Yıldırım, *erkin* sözcüğünün "Juan-juan devlet teşkilatı içerisinde birkaç yerde geçtiğini ve Tabgaçlara (517) vergi sunmak üzere gönderilen Wei-pi-chiang adlı kişinin unvanı" olduğunu söylemiştir. Bu dayanarak erkin sözcüğünün elçilikle ilgili bir mahiyeti olduğunu düşünmektedir (Yıldırım, 2015: 80-81).

Kazak Türkçesinde *erkin* sözcüğü "kendi kaderine kendisi karar veren, bağımsız" anlamına gelmektedir (KETS V, 2011: 350).

iç

Clauson, *iç* "iç veya bir şeyin içi" anlamına geldiğini başlangıçta somut anlamlarda kullanıldığını söylemiştir. *İç* sözcüğü başlangıçta "insan vücudunun içi" sözcüğünü olarak kullanılırken zaman içerisinde soyut anlamlar kazanmıştır (Clauson, 1972: 17). Kâşgarlı Mahmud *DLT*'de *iç* sözcüğünü "her şeyin içi" olduğunu söylemiştir (Ercilasun, Akkoyunlu; 2015: 16). Şirin ise bu sözcüğün anlamını "has, hassa, kağana bağlı; siyasi merkez" olarak vermiştir (Şirin, 2016: 412).

Kelime Kazak Türkçesinde *iş* "iç tarafı veya ortası" biçiminde kullanılmaktadır. Bu lehçede söz konusu kelimenin siyasi terimlerde *işki* şeklinde kullanıldığı görülmektedir; *işki* ise "merkezi teşkilat, merkez ve görev noktası" gibi anlamlara gelmektedir: *işki kızmet* 'iç görev' "askerî görevlilerin askeri birliklerdeki gündelik görevleri", *işki kuwat* 'iç kuvvet' "insan dokusunun ve organlarının birbiriyle bağlantısının görünüşü", *işki asker* 'iç birlik' "yasaları korumayı, özel olarak devlete ait objeleri korumayı ve askerî görevleri yerine getirmeyi amaçlayan birlikler" KETS XV, 2011: 737-746). Günümüzde Kazakistan İçişleri Bakanlığı için *Ішкі Істер Министрі* (İşki İster Ministri) terimi kullanılmaktadır.

kagan "hakan, kağan, han, hükümdar"

Clauson, *kagan* sözcüğünü "Türk kavminin seçilmiş bağımsız lideri" anlamında köklerinin çok eskiye dayanan bir unvan olduğunu belirtir. *Kagan* ve *kan* unvanları arasındaki ilişki konusunda çekimser davransa da esasında "büyüklük ve küçüklük" farkının olduğunu söylemiştir (Clauson, 1972: 630). Donuk, *kagan* sözcüğü için "Köl Tegin ve Bilge Kagan kitabelerinde Türk hükümdarı için yalnız *kagan*" unvanı kullanılmıştır. Ancak "Tonyukuk kitabesinde de aynı durum görülmekte ve sadece Kırgız hükümdarı için *kan*" unvanı geçmektedir (Donuk, 1988: 24). Yıldırım, *kagan* sözcüğün "Juan-juan hükümdarlarının da bu

unvanı taşıdığını” söylemiştir. Bu unvanın ismin sonuna eklenen bir terim olmadığını ve iktidara geldikten sonra alınan unvan olduğunu söylemiştir. *Kagan* unvanı “Asya Hunlarında M.Ö. I. yüzyılda *hu-yü* (wak-wa) şeklinde kullanılan unvan miladi III. yüzyılda Kafkasya Hunlarında, Ak-Hunlarda, Tabgaçlarda ve sonraki hemen tüm Türk devletlerinde ve topluluklarında kullanılmış” olduğunu söylemiştir (Yıldırım, 2015: 78-79). Yenisey Yazıtları’nda *kagan* sözcüğü hiç kullanılmamıştır. Zira Yenisey yazıtlarında *kagan* terimi yerine *kan* sözcüğü kullanılmaktadır. Bunun nedeni yazıtları yazanların *kaganlık* sahibi olmaması ve birleşik boy yöneticileri için ise *kan* sözcüğünün yeterli olmasıdır.

Kazak Türkçesinde *kagan* sözcüğü için sözlükte “Eski Türk devletlerinde ve tayfalarında birleşik devlet başkanı” açıklaması yapılmıştır (KETS 8, 2011: 700). Günümüz Kazak Türkçesinde *kagan* yerine Farsçadan geçen *patşa* (< *pâdşâh*) bu sözcüğün yerini almıştır.

kan “hakan, han, hükümdar”

Donuk, *kan* sözcüğü için “bazı araştırmacılar tarafından Kore dilindeki *kwan* ve Çince *kuan* kelimeleri ile ilişkilendirmek suretiyle yabancı menşeye bağlanmak istenmiş ise de unvanın Türkçe olduğuna dair deliller öne sürülmüştür. Mesela Uygur lehçesinde mevcut *tänrikän* sözünün son hecesi Türkçe *qan* unvanından başka bir şey” olmadığını söylemiştir (Donuk, 1988: 27-28). Kâşgarlı Mahmud *DLT*’de *xân* sözcüğünü “Afrasyab’ın oğullarına *han* denir, Afrasyab’ın kendisi ise hakan’dır” demiştir (Ercilasun, Akkoyunlu; 2015: 412). Yıldırım, *kan* sözcüğünün “Juan-juan’larda da kullanıldığını ve iki yerde rastlandığını” söylemiştir. Sözcüğün kullanım alanını şu şekilde izah eder: “V.yüzyılın başlarında Juan-juan idareci sülâlesinin ileri gelenlerinden biri olarak iktidar mücadelesi veren *He-to-han*’ında biri zikredilmektedir. Bu verilere göre Juan-juan soylusunun adının *He-to Han* olarak telaffuz edilmesi mümkün olduğunu ve bu unvanların *kagan* yerine kullanılmıştır” (Yıldırım, 2015: 79-80).

Kazak Türkçesinde *xan* sözcüğü “devletteki en büyük (rütbeli) kişi, lider ve yönetici insanlar” anlamında bulunmaktadır (KETS XV, 2011: 153).

katun “kaganın annesi, kagandan sonraki büyük unvan”.

Clauson, *katun* sözcüğünü “Soğdca kökenli olduğunu ve Soğdca *χwt’y* “kral, hükümdar”, *χwt’yn* (*χwt’ēn*) sözcüğünün ise “kralın veya hükümdarın eşi” anlamlarına geldiğini sözcükteki /u/ ünlüsünü uzun olarak okunması” gerektiğini söylemiştir (Clauson, 1972: 602). Donuk, *katun* sözcüğünü için “Türk devletlerinde bilhassa 6. asırdan itibaren *Khagan* unvanı ile birlikte başlayıp yaygın bir şekilde zamanımıza kadar geldiğini” söylemiştir (Donuk, 1988:

29). Kafesoğlu, “Türk devletlerinde *hâtunlar* söz (Hâatunluk hukuku) sahibi” olduklarını söylemiştir. Sözcüğün kullanım alanını şu şekilde izah eder: “Aralarında devlet siyasetine yön verenler, devlet reisliği yapanlar ve nâip olarak devleti idare edenler olduğunu 585 ve 726 yılları arasında Çin elçilerinin kabulünde Kök-Türkler *hâtunları* hazır bulduklarını ve ayrı sarayları ve buyrukları bulunan *hâtunlar* umûmîyetle devlet meclislerine katılırlar, bazen elçileri ayrıca kabul edelerdi” (Kafesoğlu, 2014: 259). Gömeç *katun* sözcüğü için “kağanlar gibi töre ile *katunluk* tahtına oturan, *katunların* tahta çıkışları da tıpkı kağanlar gibi bir merasimle” yapıldığını söylemiştir (Gömeç, 1997: 89). Kâşgarlı Mahmud *DLT*’de *kātun* sözcüğü Afrâsyab soyundan gelen bütün kadınların unvanı olduğunu söylemiştir; *Xān īši bolsa kātun īši kalır* “Hakanın işi olduğu zaman hatunun işi bırakılır” atasözüyle örneklendirmiştir (Ercilasun, Akkoyunlu; 2015: 177). Yıldırım, *hatun* sözcüğünün “Juan-juan hükümdarlarının eşlerine verilen bir ad olduğunu ve Türklerdeki aksine devlet idaresinde herhangi bir *hatun* unvanının görülmediğini” söylemiştir (Yıldırım, 2015: 80).

Kazak Türkçesinde *qatın* sözcüğü “zevce, eş ve kadın” anlamlarına gelmektedir (KTTTS, 2003: 302). Bunun yanında sözlükte kelime için “Esk. Kağanın eşi. Türk halklarında eskiden kağan eşine *katun* denmektedir.” açıklaması da yapılmıştır (KTTS, 2014:349)

kara “kalabalık boy”.

Kara sözcüğün birçok yerde *bodun* ile birlikte kullanılmaktadır. Kafesoğlu, *kara bodun* sözcüğü “aşağı avam sınıfı” değil de “asıl, büyük, kalabalık bodun” olarak açıklamaktadır. (Kafesoğlu, 2014: 233). Gömeç, *kara* sözcüğünün ilk anlamının “renk” olduğunu vermiştir. Daha sonra terimin kullanım alanını şu şekilde izah etmektedir: “Kök Türk Kaganlığının kurucusu olan Bumın’ın herhalde büyük oğlu Kara Kagan (552- 553) unvanını taşımakla beraber, devletin batısını teşkil eden ve On Okların idarecisi durumunda olan, İstemi’nin 576’da ölümünden sonra babasının vazifesini üstlenen oğlu Tardu’nun unvanı da Kara Çor’dur.” (Gömeç, 2010: 29). Şirin, bu sözcüğün anlamını “sıradan kişiler, alt tabaka, avam, halk” olarak ifade etmiştir (Şirin, 2016: 395).

Kazak Türkçesinde *qara* sözcüğünün ilk anlamı “siyah” (KTS, 1984: 162) ikinci anlamı ise “sıradan halk için söylenir: kara halk” anlamlarında kullanılır (KTTS, 2008:477).

taş “siyasî merkezin dışı”.

Clauson, *taş* sözcüğünü “dış; dışarda” anlamlarına geldiğini söylemiştir (Clauson, 1972: 556). Kâşgarlı Mahmud *DLT*’de *taş* sözcüğünü “dış, dışarı” olduğunu söylemiştir; *taş yir* “açık

arazi ve yabancı ülke” örneğini de eklemiştir (Ercilasun, Akkoyunlu; 2015: 409). Şirin, *taş* sözcüğünü “siyasal merkezin dışı” olarak anlamlandırmaktadır (Şirin, 2016: 413).

Kelime, Kazak Türkçesinde *taş>tis* şeklinde “evin dışı, dış taraf” anlamlarında bulunmaktadır (KETS XIV, 2011: 578). *Tıskı* sözcüğü ise “dışardaki, uzaktaki ve uzak yerlerde bulunan yerleşkeler” olarak kullanılmaktadır (KETS XIV, 2011: 578).

törü “kanun, yasa”.

Clauson, *törü* sözcüğü için “Türk pagan döneminde yazılı olmayan gelen eksel kanunlar bütünü” olarak ifade etmektedir. Budist ve Maniheizt Uygurlar döneminde misyonerler tarafından dini doktrinleri, buyruk ve yasaları belirleyen kural anlamında dini bir terim olarak kabul edilmiştir (Clauson, 1972: 121). Kafesoğlu, *töre* sözcüğü için “Türk devletinde halkın bu talepleri, âmme (kamu) hukukunu, hükümdarın vazifelerini belirleyen ve cezâi hükümleri ile dikkati çeken *törenin* tatbiki ile yerine getiriliyordu. Aslında bozkırlarda fiilen yaşanan hayatın zamanla hukûki-sosyal değer kazanmış davranışları ihtiva eden ve umumiyetle “kanun” manasına alınan *törenin* eski Türk sosyal hayatını düzenleyen “mecburî” kaideler bütünü” olduğunu söylemiştir (Kafesoğlu, 2014:237). Runik metinlerde sözcük genellikle “kanun” ve “adalet” anlamlarına gelmektedir. *Törü* sözcüğü “kanun, âdet ve kanunla birlikte kazanan halk kitlesi anlamlarına da gelmektedir (Barthold, 2017: 22). Kazak ve Özbek lehçelerinde *töre* sözcüğü “kanun” anlamında değil unvanlı kişi bildirmektedir.

Kazak Türkçesinde *töre* sözcüğü “eskiden asilzade, aristokrat, soylu” anlamında günümüzde ise “yüksek makam, mevki sahibi, en iyi, kadı ve hâkim” anlamlarına gelmektedir (KTTTS, 2003: 548).

yat “yabancı, düşman”

Yat sözcüğü “öteki, yabancı ve düşman” anlamlarına gelmektedir. Kelimenin en arkaik anlamı “öteki ve yabancı” daha semantik “düşman” anlamı ortaya çıkmıştır (ESTY IV, 1974: 158). Yenisey Yazıtları’nda *yat* sözcüğünü “yabancı ve dışardan biri” anlamlarına gelmektedir (Kormuşin; Mozioğlu; Alimov; Yıldırım, 2016: 559).

Kazak Türkçesinde *jat* sözcüğü “yabancı, ecnebi, düşman ve hasım” anlamlarına gelmektedir (KTTTS, 2003: 167).

yargan “yargıç” (<yar-gan)

Clauson, *yargan* sözcüğünün “kökünün *yar-* ‘ayırarak, parçalamak, bölmek’ eylem kökü olarak” almaktadır. Sözcüğün anlamının “hâkim” anlamına geldiği de eklemiştir (Clauson,

1972: 963). Gömeç, *yargan* sözcüğünü “Kök Türklerde *yargan~yargan* dokuz kişiden oluşan bakanlar kurulunun üyesi olduğu adalet işlerine bakan buyruklardan olduğunu” söylemiştir. “Büyük ihtimalle Bilge Kağan tahta çıktıktan sonra, kardeşi Köl Tegin’i hem ordu komutanlığıyla hem de adalet işleriyle görevlendirmiş” olabileceğini düşünmektedir (Gömeç, 1999: 93). Sözcük üst düzey yöneticilerin alabildiği unvan adıdır.

Bu kelime Kazak Türkçesinde bulunmaz. Ancak aynı kökten gelen *jarǵı* sözcüğü “tüzük” anlamına gelmektedir (KTTTS, 2003:164). Bu kelime, Kazak Hanlığı döneminde ülke yasalarının birleştiği kanun olarak kullanıldı (KTTTS a, 2008:272).

yer “toprak, ülke, memleket”

Yer sözcüğü “toprak, arazi, unvan, rütbe, ülke ve memleket” anlamlarına gelmektedir. (ESTY IV, 1974: 192). Şirin, *yer* sözcüğünü “ülke ve memleket” anlamlarına geldiğini söylemektedir (Şirin, 2016: 385).

Kazak Türkçesinde *jer* “yer, dünya, memleket ve toprak” anlamlarına gelmektedir (KTTTS, 2003: 175).

yer; yer sub “ülke, vatan, toprak parçası”

Gömeç, *yer sub* sözcüğünü “yer-su ruhları” şeklinde çevrilmesini yanlış anlaşılma sonucunda oluştuğunu düşünmektedir. Yazıtlarda *yer* ve *yer-sub* deyiminin genellikle “ülke ve toprak parçası” anlamında kullanıldığını söylemiştir (Gömeç, 1999: 82). Şirin ise *yer sub* sözcüğünü “kutsal vatan toprağı” olarak ifade etmiştir (Şirin, 2016: 386).

Kazak Türkçesinde *jer-suw* sözcüğü “orman, dağ, ırmak ve göl adı” olarak kullanıldığını söylemiştir (KTTTS, 2003: 176).

II. II. Sözcüklerden Oluşan Siyasî Terimler

biriki- “birleşik, toplanmış, bir arada” (<bir-i-k-i)

Şirin, *biriki* sözcüğünü *birik-* eyleminden vokal gerundiumu kalıplaşmasıyla oluşmuş ad oluşunu ve *birik-* sözcüğü bir sayı adına +k- isimden fiil yapma eklenmesiyle türemiş olduğunu söylemiştir (Şirin, 2015: 49). Aydın, *biriki* sözcüğü “birleşik ve bir arada” anlamlarına gelmektedir (Aydın, 2012: 158).

Bu kelime Kazak Türkçesinde bulunmaz; ancak kelimenin kökü olan *birik-* fiil “birleşmek, karışmak, güçlerini birleştirmek ve ortak bir amaç doğrultusunda ilerlemek” anlamlarında varlığını sürdürmektedir (KETS IV, 2011: 181).

kör- “tâbi olmak” (<kö-r-)

Şirin, *körür* sözcüğünün “*kör-* eylem köküne geniş zaman 3. tekil kişi çekimli biçimi olduğunu söylemiştir. Sözcüğün özgün anlamının “görmek” olduğunu *kör-* eyleminin eski Türkçede “bağımlı olmak; itaat etmek; iltica etmek” metaforlaşmasıyla kullanıldığını ifade etmiştir (Şirin, 2015: 63). Tekin, *körür* sözcüğünü ilk anlamını “görmek” ikinci anlamını ise “tâbi olmak” olarak ifade eder (Tekin, 2016: 304). Gökçe, Kutadgu Bilig’de “*kör-* ‘görmek’ görmek> anlamak/idrâk etmek gelişiminin üzerinde” durmuştur. Sözcüğün dünya dillerinde “bilmek ve anlamak/idrâk etmek” olarak geliştiğini not etmiştir (Gökçe, 2015: 71).

Kazak Türkçesinde *kör-* sözcüğü “görmek, buluşmak, tecrübe etmek, suçlamak ve saymak” anlamlarına gelmektedir (KTTTS, 2003: 249). Runik harfli metinlerde karşımıza çıkan *kör-* “tabi olmak” fiilinin Kazak Türkçesinde bu anlamını görme eylemiyle ilgili bir başka yani *qara-* fiiline aktarıldığını görüyoruz. Kazak Türkçesindeki *qara-* sözcüğü görmek anlamının yanında “tabi olmak” anlamında kullanılmaktadır (KETS IX, 2011: 304). Biz bu durumu Türkiye Türkçesindeki *bak-* fiilinde de tespit etmekteyiz: *Bütün ev bana bakıyor*.

III. Unvan Niteleyiciler**apa** “ata”

Clauson, *apa* sözcüğünü Modern Türk lehçelerinde “ata, dede, baba, anne, abla ve büyük kız kardeş” anlamlarına gelmektedir. Eski Türkçede *apa* sözcüğü “ata”, Oğuzcada *ebe* ise “anne” anlamına gelmektedir (Clauson, 192: 5). Kâşgarlı Mahmud *DLT*’de *aba* sözcüğünü “Tibetçe olduğunu ve baba” anlamına geldiğini söylemiştir. Ayrıca açıklama yaparken de; “Bu kelime onlara Arapçadan kalmış olmalıdır, çünkü onlar Sâbit-oğullarındandır. Yemen’den bir adam Türk ülkesine kaçıp-gelmiş ve Tibetliler bu adamdan türemiştir” demektedir (Ercilasun, Akkoyunlu; 2015: 41). Türk akrabalık adları arasında çeşitli anlamlara gelen *apa* sözcüğü ayrıca bir unvan niteleyici olarak da kullanılmıştır. Donuk, “Tonyukuk’un unvanları arasında yer aldığını ve *Apa Tarkan* ile ilgili Çin belgesinde de bu unvanın başkumandan olarak yorumlanması gerektiğini” uygun görmektedir (Donuk, 1988: 2).

Kazak Türkçesinde *apa* sözcüğü ilk anlamı “abla” ikinci anlamı “anne” olarak geçmektedir (KTTTS, 2003: 47).

bilge “bilge kişi” (<bil-ge)

Clauson, *bilge* sözcüğünün için *bil-* eylem kökü Eski Türkçe “bilmek, bilgi ve irfan sahibi olmak” anlamlarına geldiğini söylemiştir (Clauson, 1972: 340). Donuk, *bilge* unvan

niteleyicisi için “Asya Hunlarından beri mevcudiyetini bilinen bu unvan hükümdardan sonra gelen ya veliahta ya da hükümdarın en yakın akrabalarına verildiğini” söylemiştir (Donuk, 1988: 8). Şirin, *bilge* sözcüğü için eski Türkçede “bilge kişi”, “siyaset ve idarede hâkim, yetkin kişi” anlamlarında geldiği ifade etmiştir (Şirin, 2015: 34). Tekin, *bil-* eylem köküne, eylemden ad türeten {-gA} ekle sözcüğün izahını yapmıştır (Tekin, 2016: 87). Kâşgarlı Mahmud *DLT*'de *bilge* sözcüğü “âlim, hakîm ve akıllı” anlamlarına gelmektedir (Ercilasun, Akkoyunlu; 2015: 185). Gömeç ise “en eski Türkçe belgelerde, kağan unvanlarının başında bir ‘bilge’ kelimesiyle karşılandığını ve Türk düşüncesinde kagan olmanın ilk şartlarından birisi *bilgelik* olduğunu” söylemiştir (Gömeç, 2010: 108).

Bu kelime de artık Kazak Türkçesinde bulunmaz. Ancak aynı kökten gelen *bilgir* “çok şeyi bilen, bilge, deha” kelimesi kullanılmaktadır (KTTSa, 2008: 164)

kutlug “şanslı, talihli” (<kut+lug)

Donuk, *kut* sözcüğü “M.Ö. Asya Hun imparatoru Mo-tun (M.Ö 209-174)’un unvanı” olduğunu söylemektedir. Eski Türklerin devlet anlayışında kağanlığın Tanrı tarafından verildiği düşüncesi önemli bir yere sahip olduğunu belirtir (Donuk, 1988: 77). Kâşgarlı Mahmud *DLT*'de *kutlug* sözcüğünü “mübarek olan her şey” olduğunu söylemiştir. *Kut* sözcüğü ise “talih ve şans” anlamına gelmektedir (Ercilasun, Akkoyunlu; 2015: 34,140).

Kazak Türkçesinde *qut* sözcüğü “kut, servet, bereket ve uğur” anlamlarına gelmektedir (KTTS, 2003: 340). Öte yandan *kutlug* kelimesi *kutti* biçiminde ve “kutlu, bahtlı ve şanslı” anlamlarında yaşamaktadır (KETS XV, 2011: 457).

teŋri “tengri gibi”

Ağca, *teŋri* sözcüğünün “gök ve sema” anlamının yanı sıra “yaratıcı” anlamına geldiğini söylemiştir. Sözcüğün kullanım alanını şöyle izah etmiştir: Eski Türkçede *teŋri* sözcüğünün “yaratma ve buyurma, lütfetme vasıflarının yanı sıra ülke bahşetmek (il bir-), talih vermek (kut bir-), bilgi vermek (bilig bir-) ve kagan vermek (kan bir-) gibi vasıfları da barındıran semavî bir gücü vardır (Ağca, 2015: 210). Yıldırım, *teŋri* unvanının “Juan-juan Kağanı Wu-ti (saltanatı 429-444) tahta çıktığı zaman *Teŋri* (Tengri gibi) unvanını almış” olduğunu belirtir (Yıldırım, 2015: 86). Kâşgarlı Mahmud *DLT*'de *teŋri* sözcüğünü “yüce ve aziz Allah” anlamına geldiğini gelmektedir. Müslüman olmayan Türklerde ise “gözlerine büyük görünen; göge, büyük görünen dağ, ağaç gibi şeylere *teŋri* adını verdikleri ve bu gibi şeylere secde ettiklerini” söylemiştir (Ercilasun, Akkoyunlu; 2015: 501). Şirin, *teŋri* sözcüğü için

“haşmetmeap, majeste” anlamında *kagan/kan* unvanlarının niteleyicisi olduğunu ifade eder (Şirin, 2016: 379).

Kelime, Kazak Türkçesinde *täjir* biçiminde ve “1) Tanrı ve Allah. 2) kudretli, güç sahibi, pîr ve üstad” anlamlarında varlığını sürdürmektedir (KTTT, 2003: 527).

ulug “ulu, yüce”

Kâşgarlı Mahmud *DLT*'de *ulug* sözcüğünü “her şeyin büyüğü” anlamına geldiğini söylemiştir; *uluglukug bulsa sen edgü kılın/bulğıl kişig begler katın yaxşı ülen* “Güç ve saltanat bulduğun zaman huyunu güzelleştirir. İnsanların işlerini beylere iyi bir şekilde getirerek hayırlı aracı ol” diye örneklendirmiştir (Ercilasun, Akkoyunlu; 2015: 30). Şirin, *ulug* sözcüğünü yazıtlarda “soyut ve somut bağlamda büyük anlamında olduğunu ve ‘yaşça büyük ve ileri gelen kişilere saygıdan dolayı; muazzam, yüce ve yüksek’e semantik bir dizilim içinde” olduğunu söylemiştir (Şirin, 2015: 249).

Kelime Kazak Türkçesinde *uli* “ulu, yüce, büyük, bilge ve düşünür” biçiminde varlığını sürdürmektedir (KTTTS, 2003: 585).

yegen “yeğen”

Clauson, *yegen* sözcüğünün “açık e’li şeklini verir ve kapalı é’li şeklini soru işareti ile karşılar” ve sözcüğün anlamını “küçük kız kardeşin ya da kız evladın oğlu” olarak anlamlandırır. *Yegen* sözcüğünün Yenisey yazıtlarında özel ad olarak kullanıldığını düşünmektedir (Clauson, 1972: 912-913).

Kazak Türkçesinde *jiyen* “yeğen” şeklinde bulunmaktadır (KTTTS, 2003: 79).

yollug “şanslı, mutlu” (<yol+lug)

Şirin, *yollug* sözcüğünün “kökünü *yol* ‘yol’ olarak alır ve addan ad yapma eki {+IIg} ekinden oluştuğunu” söylemiştir. *Yol* sözcüğü “eski Türkçede “iyi yol, doğru yol; şans, talih” anlamlarının metaforlaştığı için *yollug* da “iyi yol: şanslı; mutlu” gibi anlamlarla özel ad” olarak kullanılmış olduğunu söylemiştir (Şirin, 2015: 144). Kâşgarlı Mahmud *DLT*'de *yöl* sözcüğünü “yol ve sefere de yol” dendiğini söylemiştir (Ercilasun, Akkoyunlu; 2015: 407).

Kelime, Kazak Türkçesinde *joldı* “yolu olan ve şanslı, başarılı olan kişi” biçiminde kullanılmaktadır (KTTS a, 2008: 307).

IV. Bulgular

Tablo I. Askerî Terimler

Unvan	Eski Türkçe	Kazak Türkçesi	Kazak Türkçesindeki karşılığı
<i>alp</i>	cesur, kahraman, zor	<i>alip</i>	“yiğit, kahraman, büyük, kocaman ve belli bir konuda uzmanlık sahibi kişi veya bilge kişi
<i>alpagut ~ alpagu</i>	kahramanlar	<i>alpavit</i>	çok büyük yiğit, kahraman ve büyük toprak sahibi
<i>atlıg</i>	süvari, atlı birlik	<i>attu</i>	atı olan, atı güzel kullanan kimse
<i>baş</i>	lider	<i>bas</i>	idareci ve başkan
<i>başlıg</i>	lider	<i>bastık</i>	öncü, bir araya getiren, lider ve komutan
<i>on başı</i>	on kişilik askerî birliğin başı	<i>onbası / onbasılık</i>	on askerin başı
<i>bıña başı</i>	bin askerden oluşan askerî birliğin başı	<i>mingbası / mungbegi</i>	ordudaki bin askerin başındaki komutan
<i>çerig</i>	asker	<i>ı. çerik</i> <i>ii. şeruw</i>	<i>ı.</i> kahraman, asker ve savaşçı <i>ii.</i> silahlı ağır asker, yürüyüş taburu

<i>er</i>	asker	<i>er</i>	1. kahraman, cesur, yiğit ve sorumluk alabilen kişi ii. erkek, oğlan
<i>eren</i>	askerler	<i>eren</i>	ön sırada savaşan asker
<i>tugçı</i>	sancaktar, bayrak taşıyıcı, kaganlık davulunu çalan kişi	<i>i. tuw</i> <i>ii. tuwşi</i>	1. bayrak ve sancak ii. askeri sancağı tutan kişi, savaş habercisi
<i>uruş</i>	savaş, savaşçı	<i>urıs</i>	savaş, harp, muharebe ve kavga
<i>yagı</i>	düşman	<i>jaw</i>	istilacı, düşman ve hasım
<i>yagiçı</i>	savaşçı	<i>i. jawşı</i> <i>ii. jawjandı</i>	1. savaştan haber getiren kişi, düşmandan öç almak için giden kişi ve elçi. ii. cesur, kahraman ve savaşçı
<i>yolagçı</i>	öncü birlik	<i>jolawşı</i>	yolcu
<i>yüz başı</i>	yüz kişiden oluşan askerî birliğin başı	<i>jüzbası / jüzbaşşı</i>	her yüz askerin başında duran komutan

Tablo II. Siyasî Terimler

II. I. Sözcük Hâlindeki Siyasî Terimler

Unvan	Eski Türkçe	Kazak Türkçesi	Kazak Türkçesindeki karşılığı
<i>beg</i>	boy lideri, asilzade, prens, memur	<i>ı. bek</i> <i>u. biy</i>	1. yönetici kesimin vekili, askeri unvan ve sert. çok güçlü, sağlam ve aşırı. 11. yargıç ve mahkeme. danışman, vezir, elçi ve ara bulucu
<i>begeç</i>	küçük bey	<i>bikeş</i>	evlenmemiş kıza verilen sıfat, saygınlığını ve kibarlığını göstermek için hitap etme ve yıldız. beyin eşine ve kızına verilen unvan.
<i>boy</i>	boy, kavim	<i>boy</i>	devlete ve aileye ait olan toprak parçası
<i>buyruk</i>	üst düzey memur	<i>buyruk</i>	devlet yöneticileri tarafından alt tabakadaki memurlara verilen resmi emir, devletin yayınladığı resmi haber. eski türklerde hükümetin başındaki yöneticilerin özel olarak verdiği gizli

			emirleri uygulayan kişi
<i>çor</i>	<i>kagan</i> 'dan daha az ve bir <i>beg</i> 'den daha fazlası, belki de küçük bir konfederasyonun başkanı	<i>şora</i>	aristokratlar, yönetici kesimdeki <i>beklere</i> verilen unvan ve keneş
<i>el</i>	birleşik devlet	<i>el</i>	halk, yurt, toplum ve memleket
<i>ellig</i>	devletli; boy, bodun	<i>eldi</i>	halkı olan, devlet sahibi ve toprak
<i>elçi</i>	büyükelçi; yabancı ülkelerdeki hükümetin temsilcisi	<i>elşi</i>	diplomat, bir ülkenin başka bir ülkeye gönderdiği vekil
<i>erkin</i>	batı kök türklerin sağ kanadını oluşturan her bir boyun lideri.	<i>erkin</i>	kendi kaderine kendisi karar veren, bağımsız
<i>iç</i>	has, hassa, kagana bağlı; siyasi merkez	<i>i.iş</i> <i>u.işki</i>	1. iç tarafı veya ortası 11. merkezi teşkilat, merkez ve görev noktası”

kagan	hakan, kagan, han, hükümdar	<i>kagan</i>	eski türk devletlerinde ve tayfalarında birleşik devlet başkanı
kan	hakan, han, hükümdar	<i>xan</i>	devletteki en büyük (rütbeli) kişi, lider ve yönetici insanlar
katun	kaganın annesi, kagandan sonraki büyük unvan	<i>qatın</i>	kadın, hanım; zevce
kara	kalabalık boy	<i>qara</i>	sıradan halk için söylenir: kara halk
taş	siyasî merkezin dışı	<i>ı.tıs</i> <i>ıı.tıskı</i>	ı. evin dışı, dış taraf ıı. dışardaki, uzaktaki ve uzak yerlerde bulunan yerleşkeler

törü	kanun, yasa	<i>töre</i>	yüksek makam, mevki sahibi, en iyi, kadı ve hâkim
yat	yabancı, düşman	<i>jat</i>	yabancı, ecnebi, düşman ve hasım
yargan	yargıç	<i>jarğı</i>	tüzük
yer	toprak, ülke, memleket	<i>jer</i>	yer, dünya, memleket ve toprak
yer sub	ülke, vatan, toprak parçası	<i>jer-suw</i>	orman, dağ, ırmak ve göl adı

II. II. Sözcüklerden Oluşan Siyasî Terimler

Unvan	Eski Türkçe	Kazak Türkçesi	Kazak Türkçesindeki Karşılığı
biriki -	birleşik, toplanmış, bir arada	<i>birik-</i>	birleşmek, karışmak, güçlerini birleştirmek ve ortak bir amaç doğrultusunda ilerlemek
kör -	tâbi olmak	<i>I.kör-</i> <i>II.kara-</i>	I. görmek, buluşmak, tecrübe etmek, suçlamak ve saymak. II. tâbi olmak

Tablo III. Unvan Niteleyiciler

Unvan	Eski Türkçe	Kazak Türkçesi	Kazak Türkçesindeki Karşılığı
apa	ata, önder	apa	abla ve anne
bilge	bilge kişi	<i>bilgir</i>	bilge
kutlug	şanslı, talihli	<i>ı.qut</i> <i>u.quttı</i>	1. kut, servet, bereket ve uğur 11. kutlu
teñri	tengri/tengri gibi	<i>täñir</i>	tanrı, allah.
ulug	ulu, yüce	<i>ulı</i>	ulu, yüce, büyük, bilge ve düşünür
yegen	yeğen	<i>jiyen</i>	yeğen
yollug	şanslı, mutlu	<i>joldı</i>	yolu olan ve şanslı, başarılı olan kişi

Sonuç

Eski Türk Runik harfli yazıtlarda yer alan askerî ve siyasî terimler ile unvan niteleyicilerin Kazak Türkçesinde ne ölçüde korundukları belirlenmeye çalışılmıştır. Uzun asırlar Çağatay Türkçesinin etkisinde kalan bu lehçe geç dönemde yazı dili haline gelmiştir. Bundan dolayı zaman zaman aynı kelimenin ikili kullanımı (*bek, biy*) veya arkaik (*bastık*) biçimlerinin dilde yer etmesine yol açmıştır. Kazak hanlıkları dönemine ait metinlerde Eski Türkçedeki makalemizin konusu olan kelimelerin kullanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte günümüz

Kazak Türkçesinde kimi kelimeler anlamlılık olarak varlığını korumuş (*eldi, elşi, qut gibi.*) kimi kelimeler ise anlam kaymasına uğramıştır (*jolawşı, apa gibi.*).

Kısaltmalar

Çev.	: Çeviren
DLT	: <i>Dîvânu Lugâti't Türk</i>
ESTY	: Этимологический словарь тюркских языков
ET	: Eski Türkçe
EUTS	: Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü
Haz.	: Hazırlayan
KB	: Kutadgu Bilig
KETS	: Kazak Әдеби Тілінің Сөздігі
KTLS	: Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü
KTS	: Kazak Türkçesi Sözlüğü (TDAV)
KTTS	: Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü
KT.	: Kazak Türkçesi
TDAV	: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
TDK	: Türk Dil Kurumu
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Vs.	: Vesaire
KTTS a	: Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі (2008)
KTTS b	: Қазақ Тілінің Түсіндірме Сөздігі (2014)

Kaynakça

- Ağca, F. (2016). “Eski Türkçe Kö:K Teñri ve Kö:K Kalık İkilemeleri Üzerine”, *Türkbilig*, 30: 201-221.
- Akar, A. (2015). *Türk Dili Tarihi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Akartürk, K. (2014). Türkiye Karahanlı Türkçesi Yazı Dili Hangi Lehçeye Dayanıyordu, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 3/2, s.13-28.

- Aksan, D. (2000). *Türkçenin Söz Varlığı I-III Cilt*, Ankara: Engin Yayınevi.
- Alimov, R. (2017). *Yenisey Eski Türk Mezar Yazıtları*, Ankara: TDK Yayınları.
- Aydemir, A. (2012). “Türkçede Bazı Sıhrî Akrabalık Terimleri Üzerine”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Volume 5 Issue 8, p. 125-142.
- Aydın, E. (2011). *Uygur Yazıtları*, Konya: Kömen Yayınları.
- Aydın, E. (2012). *Orhon Yazıtları*, Konya: Kömen Yayınları.
- Aydın, E. (2016). “Yenisey Yazıtlarında Geçen Unvanlar ve Unvan Niteleyicileri”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, vol. 59/2, 5-26.
- Barthold, V. (2017). *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, (Çev. Râgıp Hulusi Özdem). Ankara: TTK Yayınları.
- Baskakov N. A. (2006). *Türk Dillerinin Tarihî-Tipolojik Sesbilimi*, (çev.: K. Koç; O. S. Karaca) İstanbul: Multilingual.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford, Clarendon Press.
- Doerfer, G. (1965-1975). *Türkisch und mongolische Elemente im Neupersischen, I-IV*, Wiesbaden: Franz Steiner.
- Doğan, O. (2015). *Kazak Türkçesi Fonetigi*, İstanbul: İleri Yayınları
- Doğan, L. (2007). *Çağdaş Türk Lehçeleri El Kitabı*, İstanbul: Kriter Yayınları
- Donuk, A. (1988). *Eski Türk Devletlerinde İdari ve Askeri Unvan ve Terimleri*, İstanbul: TDAV Yayınları.
- Durmuş, İ. (2012). *Bilge Kagan, Köl Tigin ve Bilge Tonyukuk*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Eker, S. (2006). “Sü ve Sü ile Yapılan Tarihî Askerî Terimler Üzerine Disiplinlerarası Bir İnceleme,” *Türkbilig Dergisi*, 12: 104-133.
- Ercilasun, A., B. (2005). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A., B. (2016). *Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A., B. ve Akkoyunlu, Z. (2015). *Kâşgarlı Mahmud-Dîvânu Lugâti't-Türk, Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, Ankara: TDK Yayınları.

- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon I, II*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara: Bizim Büro Basım Evi.
- Ergin, M. (1999). “*Orhun Abideleri*”, İstanbul: MEB.
- Esin, E. (1978). *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş*, Ankara: Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Gabain, A. (1988). *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev. Mehmet Akalın), Ankara: TDK Yayınları.
- Golden, P., B. (2006). *Türk Halkları Tarihine Giriş*, (Çev. Osman Karatay), Çorum: Karam Araştırma ve Yayıncılık.
- Gökçe, F. (2015). “Kutadgu Bilig’de Kör- “görmek”: Çok Anlamlılık, Metafor ve Gramerleşme”, *Türkbilig*, 29: 59-76.
- Gömeç, S. (1997). “Kagan ve Katun”, *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 29, Ankara.
- Gömeç, S. (1999). *Kök Türk Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gömeç, S. (2010a). “Kara Unvanı ve Kara Hanlıların Menşei Üzerine”, *History Stutes*, 2/2. Samsun.
- Gömeç, S. (2010b). “Terken Unvanı Hakkında”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 17, 107-114.
- Kafesoğlu, İ. (2014). *Türk Millî Kültürü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I-II* (1991). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Koç, K., Bayniyazov, A. ve Başkapan, V. (2003). *Kazak Türkçesi- Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kormuşin, İ., Mozioglu, E., Alimov, R. ve Yıldırım, F. (2016). *Yenisey-Altay Kırgızistan Yazıtları ve Kâğıda Yazılı Runik Belgeler*, Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Oraltay, H., Yüce, N. ve Pınar, S. (1984), *Kazak Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: TDAV yayınları.
- Ögel, B. (2000). *Türk Kültür Tarihine Giriş I-VIII Cilt*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Şirin, H. (2010). “Böbögör yazıtı: Bir Türk Kunçuyunun Mezar Taşı”, *Dil Araştırmaları Dergisi*, S. 7 Güz, 62-73.

- Şirin, H. (2012). Eski Türk Yazıtlarında Politik ve Askerî Terimlerden Örnekler, *BiligDergisi Kış Sayısı*, 60, 257-272.
- Şirin, H. (2015). *Kül Tigin Yazıtı Notlar*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Şirin, H. (2016). *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*, Ankara: TDK yayınları.
- Şuataman, Ö. (2008), “Kazak Türkçesiyle “Kırgız Halk Erteğileri”, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmış Yüksek Lisans Tezi.
- Tekin, T. (2001). *Orhon Yazıtları*, İstanbul: Yıldız Dil ve Edebiyat Dizisi I.
- Tekin, T. (2016). *Orhon Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.
- Thomsen, V. (2011). *Orhon Yazıtları Araştırmaları*, (Çev. Vedat Köken), Ankara: TDK Yayınları.
- Turan, O. (2003). *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Türk Dünyası El Kitabı II Cilt.* (2002). Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü.
- Yıldırım, K. (2015). *Bozkırın Yitik Çocukları Juan-Juan'lar*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Академия наук Севортыян Э.В. (1974). *Этимологический словарь тюркских языков (I-VII)*, Издательство, Наука Москва.
- Жанұзақов, Т. (2008). *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі*, Алматы: Дайк-Пресс.
- Қазақ Әдеби Тілінің Сөздігі.* (2011). Қазақстан Республикасы Мәдениет Министурлігі Тіл Комитеті, Алматы.
- Қалиев, Б. (2014). *Қазақ Тілінің Түсіндірме Сөздігі*, Алматы: Мемлекеттік Тілді Дамыту Институты.

Extended Abstract

Old Turkic Runic inscriptions are the oldest language monuments on which all Turkic dialects are based except Chuvash and Yakut Turkic. Various Turkic peoples and unions, Oghuz, Uighur, Kyrgyz, Kipchak and others used the language of Runic monuments as a common writing language. When we look at the inscriptions of runic letters, the word Kipchak was first used between 759-760 in the Moghon Shine Usu Inscription which was built in honour of Tengrida Bolmish El Etmish Bilge Kagan as follows: *Türk Kıpçak elig yıl olurmuş*. This expression points to period of the Turkic Khaganate ruled between 682-745 (Ercilasun, 2016: 355). Kipchak Turks continued their existence until today.

The Kazakh Turkic is included in the Kipchak-Nogai subgroup of the Western Hun branch of Turkic dialects together with Karakalpak and Nogay language (Baskakov, 2006: 151-158). On the other hand, this dialect is evaluated within *the North-West Turkic dialects* group considering the fact that speakers of Kipchak Turkic are spread over wide geography (Doğan, 2015: 13). Today, the northwestern accent forms the basis of the written language in Kazakhstan (Doğan, 2007: 165).

1. Purpose - Method

In this study, the military and political terms in the old Turkic Runic texts and the title qualifiers were traced in terms of the phonetics and semantics in the Kazakh Turkic in the North-West Turkic dialects group. The terms related to the state administration in the old Turkic Runic texts have been divided into three classes as military terms, political terms and title qualifiers and listed in alphabetical order during the research process. The terms are evaluated in terms of *origin, sound, structure* and *meaning* and their presence in Kazakh Turkic is exhibited.

The research can be considered as an investigation from past to present. According to the obtained data, some comments were presented in order to determine the place of military and political terms and title qualifiers in Kazakh language.

2. Framework of the research

This research is framed by the military and political terms and title qualifiers in the Old Turkic Runic texts and their existence in the Kazakh Turkic is presented. Old Turkic Runic texts, the period of the second Gokturk and Otuken Uyghur Khaganate and the Yenisey

inscriptions are within the framework of this research. In addition to this, many Runic texts in Turkestan, Mongolia and Altai regions are examined.

3. Phonetics in the Kazakh language

In order to follow the traces of words in Old Turkic, determination of sound changes from Old Turkic to the Kazakh Turkic is of great importance in understanding the study. Therefore, in this section, some consonant changes in Kazakh Turkic will be given from the Old Turkic Runic texts. It is based on contemporary Kazakh Turkic. However, references will be made to Kazakh dialects in East Turkestan where it is necessary.

g) ET /ç/ > KT /ş/

iç > iş, aç- > aş-.

h) ET /ş/ > KT /s/

baş > bas, kişi > kışı.

i) ET /y-/ > KT /j-/

yüz > jüz, yaz > jaz, yaz- > jaz-.

j) ET /-ğ-/ , /-ğ/ > KT /-w-/ , /-w/

tug > tuw, sag > saw.

k) ET /-ğ-, -g-/ , /-ğ-, -g/ > KT /Ø/

sarıg > sarı, ulug > ulı.

l) ET /-ag/ > KT /aw/

yagı > jaw, küdegü > küyew.

As a result, the military and political terms in the inscriptions with Old Turkic Runic letters and the degree to which the title qualifiers were preserved in Kazakh Turkic were aimed to be determined. This dialect, which has been influenced by Chagatai Turkic for many centuries, has become a written language in the late period. Therefore, the dual use of the same word from time to time (*bek, biy*) or archaic (*bastık*) forms has led to be embedded in the language. It is seen that the words which are the subject of our article in Old Turkic are used in the texts of Kazakh khanates. However, in today's Kazakh Turkic, some words have remained meaningful (*such as eldi, elşi, qut*) and some words have shifted meaning (*such as jolawşı, apa*).